Соколёнок

Лашын

5/2021
СЕНТЯБРЬ – ОКТЯБРЬ

0+

БАЛАЛАР УЬШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

5 октябрь – окытувшы Куьни

Сени минен ногай шоьл!..

Токио
Олимпиада чемпионы
Альберт Батыргазиевке

Алтын медаль,
Алтын медаль. Алтынды!
Коькирегин
Альберттинъ йылтыратты.
Ясымыздынъ
Аьлемет тапкырлыгы,
Ногайымнынъ
Баьрисин де кувантты.

Бирев тувыл,
Онав болсын эм артык –
Альберт, сага
Бу биринши алтынынъ,
Сени минен
Биз оьктеммиз анълашы –
Сав Дагыстан
Эм Россия кувантттынъ!

Сен аьли де
Минерсинъ коьп бийикке,
Куьшинъ де бар,
Талабынъ да аз тувыл.
Спорт дуныя
Таьрийхинде оьмирге,
Атынъ калар,
Несил минен айтылып...

Анвар-Бек КУЛТАЕВ

Алтын медаль

Бу йылдынъ (2021й) сары тамыз айыныныъ 23-инде Япония элининъ бас каласы Токиода шатлыклы аьлде Олимпия ойынлары озды. Ойынларда спорттынъ 50 туьрли кеплеринде спортсменлер оьзлерининъ куьшлерин сынадылар.

Сондай уьйкен йыйылыста Россия командасында бизим республикадан да коьп спортсменлер ортакшылык эттилер эм туьрли йогары савгаларга тийисли болдылар. Тек бир бокс ярысында ногай ясы Альберт Батыргазиев те оьз куьшин сынады.

Альберт бокс бойынша доьрт кере Россия чемпионы болган. Онынъ шеккиси 57 кг дери алтын медаль алмага болатаганлардынъ бириси эди. Яс спортсмен куьшли «куьндеслери» мен ойын бардырды. Ойыннынъ ызында Альберт куьмис призер Дьюк Рейган ман куьш сынасты. Ойын Альберттинъ енъуьви мен тамамланды. Ол алтын медальдинъ иеси болды. Дагыстан командасына тагы да бир алтын медаль косылды.

Куваныш! Кайдай уьйкен куваныш 23 ясындагы кеде Бабаюрт районнынъ Геметобе авылыннан етискен уьстинлиги. Оьзининъ салган мырадына етисуьв уьйкен шатлык. Эндигиси Парижде озгарылаяк ойынларга аьзирленуьв – онынъ бас мырады.

Альберт Ханты-Мансийский автоном округтынъ Нижневартовск каласында яшаса да, уьйкен аьриплер мен язылган, ногай кеде. Уьйкен уьстинлиги мен боьлиспеге ол ата-анасы яшайтаган Геметобеге келип, тоьгерегине баьри ногайларды йыйып мавлит окылган.

Спортсменнинъ сондай уьйкен уьстинлиги мен туьрли ерлерде яшайтаган ногайлар оьктем боладылар.

Альберт! Сага тагы да уьйкен уьстинликлер йораймыз!

Яс оьспир, колларына колгап кийип, биз де Альберттей боксер болаякпыз деп оьктем болсынлар!

С. КУЛТАЕВА

Расул ГАМЗАТОВ

Эстелик

Мен оьзиме йырдан салдым эстелик –
Ондай бийик тувган сосы тас оьзи.
Йок болмаса меним сосы тав ерим,
Эстеликти бузалмаяк бир киси.

Боьри болып Тавда улыган оьзи,
Ямгыр, кар да, август айдынъ иссиси.
Бакты болды тавлар мага сав заман,
Мен оьлгенде олар бакты боларман.

Ялынымды тутып турар арымай,
Мен сыйыма багыс этип коьп йыллар.
Тавлы хатын баласына ат салар
Сеним этип, шаьйир, белки, бил тувар...

Мен атымды, йылгалардынъ тасындай,
Бу заманнынъ агыны да кайзамас.
Ятлавлардан маьнесин де алмаслар,
Сыры калар сыдыралар арада.

Сизден кетсем алыстагы йолларга,
(Оннан кайтув эндигиси болмаяк)
Мыдах болып ушатаган турналар,
Мен акымда сизге эске салаяк.

Заман туьрли. Мен де туьрли болганман –
Бирде юмсак. Бирде каты. Коьп туьрли.
Эш бир заман сувык акыл яппаган
Юрегимнинъ ялынысын мен билип.

Мен бир заман ягып салган шырагым,
Ол аьли де коьп юреклер йылытар.
Эсинъизге эш бир заман келмесин –
Йогарыдан ога бир зат туьспеген...

Ялганлыктан суьрмегенмен баьтирлик,
Арамлык пан алал кепте куьрестим.
Тав йыры ман дуныядынъ данъкын мен,
Кишкенекей авылыма аькелдим.

Оьктем финн де эскермесин атымды,
Эм калмык та мен атымды айтпасын,
Тек тавлылар меним язган йырымды,
Ана тилин саклай берип, яшасын.

Картадагы меним кишкей аралым,
(Онынъ аты поэзия, айтайым),
Йырлар мени, айтар мени, анълайман
Дуныяда турганша бир аварлы...

Коьширген А. Култаев

Алимхан Асановка – 100 йыл

Халкымыздынъ мактавлы улы

Бизим Дагыстан республикасы еринде Данък Орденининъ толы кавалерлери болып тек 7– и аьдем бар. Тек не пайда, мине куьнлерге олардынъ биреви де тири тувыл. Солардынъ сырасында мактавлы шоьл яшавшысы Алимхан Асанов та – Данък Орденлерининъ толы валери (23-09-1921 йыл – 14-01-1974 йыл). Ногай районнынъ Нариман авылында тувган. Махачкаладагы Дагыстан авыл хозяйство техникумын битирген. Аьскер сырасында 1941-нши йыл июль айыннан алып болган, Уллы Аталык согысында болса, 1941-нши йыл октябрь айыннан алып ортакшылык эткен. 57-нши гвардия кавалерия полкынынъ (1-нши Белоруссь фронты) разведчиги болыпты. 1944-нши йыл август айынынынъ 27-синнен алып гвардия тамада сержанты Алимхан Асанов Висла йылгасын оьткен эм 2-и немец солдатын ыслаган. Олар болса, баалы сведениелерин бергенлер. 1944-нши йыл октябрь айында 3-нши дережели Данък ордени мен савгаланган.

Разведкадынъ боьлик командири Асанов Пулова каласынынъ сыртында 1944-нши йыл 4 ноябрь куьн душпан траншеясына гранаталар таслаган эм яраланган. Ама согыс майданын таслаган. 1945-нши йыл 24-нши апрель куьн Данък орденининъ 2-нши дережесине тийисли этилинген болган.

Ораниенбург каласы туьбинде миномет рассчетынынъ командири 1945-нши йыл 25-нши апрель куьн душпан автомобилин яккан эм 15 автоматшыларды йок эткен. Согыс майданында яраланган аьскершилерди шыгарып турган. 1970-нши йыл 17-нши февраль куьн Данък орденининъ 1-нши дережеси мен савгаланады. 1946-ншы йыл оьз авылына кайтады. Бир неше йыл совхоздынъ профком председатели болып ислеген, сый-абырай казанган.

Ан. Култаев

Анвар-Бек КУЛТАЕВ

Алимхан

(дестаннан уьзик)

4. Берлиннинъ орамында

Берлин кала.
Онынъ атын айтканда,
Коьзге келе
Картинадай карасып,
Бузык орам,
Канлы орам аьр якта.
Эм аьдемлер
Бири-бири мен айкасып.

Берлин кала.
Онынъ атын айтканда,
Эситесинъ
Карттынъ, ястынъ йылавын.
Коьп йигитлер
Онда оьлген согыста,
Коьрмедилер
Яшавдынъ бир завклыгын.

Берлин кала.
Онынъ атын айтканда,
Бийик коьтке
Кара булыт коьресинъ.
Кара булыт
Арасыннан калага
Сансыз бомба
Таслаганын сезесинъ.

Берлин кала.
Онынъ атын айтканда,
Коьз алдына
Келе тагы суьвретлер:
Ал байраклар
Аяк тапта тапталган;
Кызыл байрак –
Енъуьв халкка коьрсеткен.

Эм Берлинге
Келди бизим Алимхан.
Аларман деп,
Немецтинъ бас каласын.
Карады ол –
Карады ол –
Кара туьтин баьри де.
Ава авыр.
Аьзир тыныс аласынъ.

«Алла!», – дейди,
«Боже!», – дейди биревлер,
Баскалары
Тислейдилер эринин.
Ава ман ер
Косылады бирерде,
Атысувдан
Кан агады тоьгилип.

Канлы согыс
Кара ерди йыллатты.

Ердинъ оьзи
Безди авыр ярадан.
Берлин кала
Савлай халкты каратты.
Асыгады
Туьбек ыслап болганлар.

***

Чеботарев
Келди Алимхан касына.
(Янъыларда
Госпитальден шыккан ол).
Эки колын
Салып онынъ мойнына,
Бир кесекке
Ойланып та калды ол.

– Коьресинъме
Бес шарлаклы уьйди сен.
Оннан снайпер
Эм пулемет атады.
Явларга эш
Йокты басты коьтермек,
Амалсыздан
Тасалавда ятады.

Явларга эш
Йокты басты коьтермек,
Амалсыздан
Тасалавда ятады, –
Деген соьзлер
Чеботарев айтады.

– «Катюшадан»
Бир, экиди «туькирип»,
Аьли ок та, –
Айтты Алимхан, – карайык.
Немец сонда
Кайтип «йырлар» – билермиз».

Минометтынъ
«Туькиргени» уьш кере.
Бес шарлаклы
Уьйден бир зат калмады.
Аяк баса
Ердинъ оьзи дирилдеп,
Бизикилер
Бир орамды алады...

***

Сондайлардан
Эл баьтири Алимхан.
Элде атын
Ийги соьз бен айттырган.
Ногай шоьлде
Данък казанган, аьдил яс.
Аты онынъ
Таьрийхке де язылган.

Мынъ тогыз юз
Етпис уьште биттим мен,
Дестанымды,
Шоьл йигити акында.
Окы, ногай,
Мен келермен соьзим мен,
Язылаяк
Соьзлерим коьп ойымда.

Дестанымнынъ
Бас баьтири – ногай яс.
Хаьтем болса –
Кеш, ногайым, кайырмас!

1973 йыл, Терекли-Мектеб

Сондай болган...

Биз, Ногай районнынъ Нариман авылыныныъ яшавшылары, хакымыздынъ белгили йигитлери эм кызлары ман оьктемсиймиз. Олар халк уьшин тийисли кепте куллык эткенлер, керек еринде янларын да бергенлер. 1941-1945-нши йыллардагы Уллы Аталык согысында бизим Нариман авылыннан да согыста болганлар аз тувыллар. Солардынъ сырасында авылдасымыз Алимхан Боранбай улы Асанов айырым орынын тутады – «Данък» орденлерининъ толы кавалери де болган.

Алимхан Боранбай улы бизим Ногай районнынъ Нариман авылында 1921-нши йыл 23-нши сентябрь куьнинде тувган. Авылда ерли мектебте окыган. Уллы Аталык согысында катнасып, аьдетте болмаган йигитлигин коьрсеткен. Тек не пайда, замансыз дуныядан яслайын ок тайган-демек, 1974-нши йыл 14 январь куьнинде арамыздан кеткен...

Алимхан Асанов согыс йылларында гвардиядынъ тамада сержанты да болыпты. 1-нши Белоруссь фронтынынъ 7-нши гвардия кавалерия корпусынынъ 15-нши гвардия кавалерия дивизиясынынъ 57-нши гвардия кавалерия полкынынъ айырым разведка эм миномет расчетынынъ боьлик командири болып служить эткен. Согыс йоллары ман йигит авылдасымыз Польшады босатувда катнаскан, Германия ериндеги согысларда авырлыкты басыннан оьткерип, кайтып Нариман авылына келген. Бузылган авыл хозяйствосын аяк уьстине салувда белсен ортакласканлардынъ бириси. Яшавынынъ сонъгы вакытына дейим совхозда исши комитеттинъ председатели, боьлик управляющийи болып аьрекетин бардырган. Ийги аьел басы да болган.

Ногай халкы йигит улын мутпаган. Олай демек, «Ленин йолы» совхозына онынъ аты койылган, авыл мектеби де онынъ атын юргистеди. Район орталыгы Терекли-Мектебте эм бизим Нариман авылларында орамлар онынъ аты ман аталганлар. Шаьйирлеримиз ол акында асарлар язганлар эм композиторлар оларга анъ язганлар эм мине куьнлерде де йырланадылар.

Алимхан Боранбай улы Асанов тувганлы быйыл 100 йыл эм сол мерекеге багысланып, калай бизим Нариман авылда, солак ок районнынъ баьри де авылларында, организацияларында, ошакларда коьплеген туьрли шаралары уйгынланадылар. Аьне сондай болган бизим Алимхан Асанов авылдасымыз... Ол бизге уьйкен оьктемлик эм кувaныш...

Батыр Эдильбаев,
Нариман СОШ-нынъ окытувшысы

Окытувшы куьни

Аьр йыл сайым бизим уьйкен элимизде 5-нши октябрь куьни окытувшы куьни болып белгиленеди. Сосы байрам 1994-нши йыл токтастырылган. Бу билим тармагындагы баьри окытувшылардынъ, билим беруьвшилердинъ эм куллыкшылардынъ профессионалык байрамы болады. Сосы куьн окытувшылардынъ ямагатты оьстируьвге косатаган уьлислери акында эм олардынъ ямагатта туткан орынлары акында айтылады.

Сосы куьн аьдетке кирген кепте окытувшылар оьзлерининъ окувшыларыннан, олардынъ ата-аналарыннан эм танысларыннан кутлавлар, шешекей байрамларын аладылар, оларга концертлер багысланады.

Биз Дагыстан ерининъ баьри сосы тармак куллыкшыларын келген байрам ман кутлаймыз. Оларга берк ден савлык, куллыкларында уьстинликлер йораймыз! Байрам ман сизди, аявлы окытувшылар!

С. Култаева

КЫЗЫКЛЫ БОЛГАН ФАКТЛАРЫ:

Окытувшы куьни дуныядынъ 100-ден артык элинде белгиленеди.

***

Дуныяда энъ де бурынгы болган окув ошагы – ол мусылман Карауин университети. Оьзи Фесе каласында. Туьзилген бизим эрага дейим 859 йыл.

***

Россия еринде болса биринши мектеб 1701-нши йыл Петр Биринши мен туьзилген. Эм онда окымага деп яслары 12-ден алып 17-ге дейим тек кеделерди алатаган болыпты экен.

***

Дуныядынъ 43 элинде окув йылы 1-нши январь куьн басланады, 16 эллерде – март айында. Россияда эм тагы да 122 элде окув йылы 1-нши сентябрь куьн басланады.

Аьзирлеген С. КУЛТАЕВА

Эллина БОЛЬШАКОВА

Амансынъма, янъы окув, йылымыз!

**Амансынъма,
Янъы окув, йылымыз!
Баьри ерде
Саклайтаган балалар!
Сес шыгарып,
Эм куванып бек завклы,
Биринши занъ
Болувын да анълаган!**

**Балалардынъ
Коьрип байрам сыпатын,
Оьтегенлер
Шат коьнъилде карайды.
Эм олар да
Мектеблерде окыганын,
Аьр бириси
Эске алмай болмайды.**

**Сав яй бойы
Оьсип келген сабийлер,
Йыйылганлар
Баьри карай суьйинип.
Мектеб алдын
Бийлеп алган аьдемлер,
Байрам занъын
Тынълайдылар бек суьйип.**

**Амансынъма,
Янъы окув, йылымыз!
Яхшы йолды
Айтшы баьри балага.
Окытувшы,
Ата-ана, баьриси
Бек куванып
Йыйылганлар ортага!**

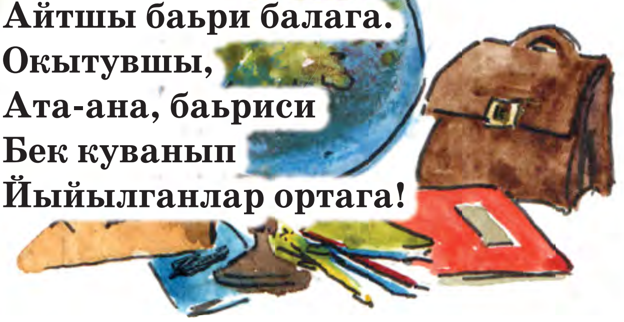

Коьширген А. КУЛТАЕВ

Тагы келдик мектепке...

Эш билинмей
Кетип калды яй куьнлери.
Тек туьнегуьн
Баслангандай коьринип.
Мине буьгуьн
Классларга киремиз,
Окув йылын
Басламага суьйинип.

Эринуьвди
Энди таслав бек керек.
Дерислерде
Калгымага ярамас.
Мырад бизде –
Окымага «бесевге» –
Калган затлар
Бар болса да – кайырмас!

А. УТЕЕВ

Йонакта дослык балалар адабияты

Элимиздинъ бас каласы Москвада 2017 йыл Россия халкларынынъ «Балалар адабияты» деп аталган антологиясы баспаланды. Сосы антологиядан туьрли регионларыннан болып баспаланган авторлардынъ балалар ятлавларын ногай окувшыларын таныстырмага деп коьширемен.

Буьгуьн сосы антологиядан Карашай-Шеркеш ерининъ авторларынынъ балаларга багыслап язган бир неше ятлавларын коьширип, окувшыларга таныспага бермеге токтастым. Олар – абаза шаьйири Валентина Копсергепова, шеркеш – Зураб Бемурзов эм карашай Соня Каракотова.

Валентина КОПСЕРГЕПОВА,
абаза шаьйири

Меним сыйырым

Менме меним сыйырыма
Заманында сув беремен.
Менме меним сыйырыма
Пишенин де еткеремен.

Эртенъги шак эртерек
Тетем мени уянтты.
Алдыма ол суьйинип,
Бир аяк каймак салды.

Яланьаяк бакалар

Яланъаяк бакалар,
Ква-ква дейдилер,
Мени коьрип эм карап,
Сувга туьсип кеттилер...

Мен олардан коркаман,
Коьлге карап аламан.
Корканымнан алгасап,
Эрек кетип каламан.

Яланъаяк бакалар,
Ква-квасын коймайлар.
Мен эрекке тайганлай,
Коьл сувында ялдайлар.

Батпак болды коьл сувы
Завк этеди бакалар.
Мага олар ярайды!
Меннен коьзин алмайлар.

Соня КАРАКОТОВА,
карашай шаьйири

Йыл вакытлары

Табиаттынъ бар деймен,
Бир доьрт аьруьв канаты:
Яй эм куьз, язлык эм кыс,
Баьрисин мен суьемен!

Бири-бири артыннан
Олар бара аьр заман.
Адымлайды, калмайды,
Биреви арымайды.

Аьр бириси акында,
Мен айтаман, балалар.
Бар ятлавым язылган,
Окырсыз тавып заман!

Меним кувыршагым

Кувыршагым бар меним,
Мен оны бек суьемен.
Ойнамага эндиги
Бир кисиге бермеймен.

Ювырканга орайман,
Йыр да ога йырлайман.
«Айдий, айдий» десем мен,
Ол куьллейди, сеземен!

Айырылып болмаймыз.
Кувыршак суье мени де:
Олтырып ас ашаймыз,
Кеше бирге ятамыз.

Мен айтканды этеди,
Менсиз абыт этпейди!..

Коьширген А. Култаев

Зураб БЕМУРЗОВ,
шеркеш шаьйири

Мысык

Мысыгымнынъ алдына
Каймак салдым аяк пан.
Оьзиме ярты касык,
Мысыкка толы касык.

Мен ашайман, куьлемен,
Мысык тура уьндемей.
Биз экимиз айлак дос –
Кетпей бизде заман бос:

Кыдырамыз авлакта,
Емис – ясылша йыйып.
Каникулды озгардык
Биз экимиз косылып.

Вертолет

Ай-ай-ай, айлан, сен яным,
Кус болып ер уьстинде!
Сага суьйип карайым –
Бар коьп куьшинъ оьзинъде!

Туьс тоьменге, кел мага,
Олтырайык янасып.
Йыр айтарман мен сага,
Тынъла коьнъил ашылып.

Сонъ ушармыз экимиз,
Тав, данъылдынъ уьстинде.
Сонъ кайтып та келермиз,
Тетей, атай бар уьйде!

Бир косылып ятармыз,
Эртегилер тынълармыз.
Эртеси куьн мен сени
Ушыртарман, бил энди!

Адаскан каз бала

Язлыктынъ басы ман Асият-абайдынъ эки анаш баьпийи сап-сары, улпадай юмысак, эпсиз ланъкалы баьпийлерди шыгардылар. Арасы коьп кетпей, баьпийлер уьйден эрек болмаган коьлге баратаган болдылар. Авыздан шыгаятырсалар, баьпийлер туьп-туьз болып тизуьвлеседилер. Энъ алдыда баьпий-атаман, онынъ артыннан балапанлар, энъ аргта анаш-баьпий барадылар. Кайтаятырсалар да баьпийлер туьз сыдырадан таймайдылар. Алдыда анашлар, энъ артта баьпий-атаман келедилер.

Бир йолай баьпийлер уьйге кайтаятырганларын коьрип, кишкенекей Марзият уьйге шавып кирип:

– Мама, тез-тез, авыз бетке барып, баьпийлерге карашы! – деди.

Канитат сувлы колларын этегине суьртип, авыз бетке карап шапты.

– Онъмадым, биревдинъ каз баласы адасып, баьпийлерге косылган, – деп Марзияттынъ анасы тизуьвлесип келеятырган баьпийлердинъ артындагы каз балага сейири калып карады.

Эртенъги куьн баьпийлер баягыншалай тизилдилер, энъ артта каз бала барады. Анашлар да, атаман да каз балага тиймедилер, оны шукымадылар. Кешке каз бала яне кие баьпийлер мен кайтты.

– Мама, ол бизим баьпийлерден уьйкенди де. Ол баска баьпийме? – деп сорады Марзият анасыннан.

– Ол баска баьпий, кызым, каздынъ баласы. Сонынъ уьшин бизим балапанлардан уьйкен, – деп анълатты бес ясындагы кызына Канитат.

Адаскан каз бала кимдики экенин билеек болып, Канитат савлай конъсыларыннан сорастырып шыкты. Ама каз бала йойылган деп эш бирев де айтпады, адаскан каз баланы излемеди. Соьйтип, каз бала Канитаттынъ баьпийлериннен айырылмайтаган болды.

Уьйкен болганда да, каз, оларды кайдай да баьледен саклайтагандай болып, баьпийлердинъ энъ артында келетаган эди.

Т. ДЫШЕКОВА

Кишкейлер айтадылар

Кувыршагым окып билмейди...

Кишкенекей кыз Айшат уьй алдында турагалап йылайтаган болыпты.

– Не болган сага, неге йылайсынъ аьши? – деп, аданасы Рашид оннан сораган.

– Кувыршагымды йок эткенмен, – деп, явап береди карындасы да.

– Аьши газетага билдируьв этейик сенинъ кувыршагынъ йок болган деп, – деген ога аданасы да.

Сол соьзлерди эситип, кыз тагы да йылай береди.

– Маь сага, тагы да неге йылайсынъ аьши? – деген тагы да аданасы.

– Меним кувыршагым окып билмейди...

Саьлидинъ де куьни болама?

Бир куьн Мурат деген кедединъ атасы да, анасы да хабар этетаган болыпты экен:

– Буьгуьн не куьн аьши? – деп сораган анасы да.

– Саьли куьни, – деген атасы да явапка.

Буларды тынълап турган Мурат:

– Саьлидинъ де куьни болама? – деп, уьйкен тамашага калган бала да.

Яхшы кеде болмага суьемен...

Абдулладынъ атасы бир куьн улына карап калады: улы колындагы алмады аьруьв дегенде аьруьв этип эки боьлип ятыр эди. Оны коьрген атасы:

– Не этесинъ, балам, оны экиге соьйтип те боьлдинъ? – деп, сораган атасы.

– Атам, туьнегуьн Алим алмасынынъ ярсын Заурбекке берген эди.

Оны коьрген бизим окытувшы суьйине берип, ога карады да:

– Яхшы этесинъ, Алим! – деди. – Мен де сол Алимдей болып яхшы кеде болмага суьемен!

Атасы разыдай болып, баласынынъ басын тек сыйпап койды...

Баспага аьзирлеген С. КУЛТАЕВА

Хадислердинъ бир туьрлилери

Ата-ана бермеге болатаган
энъ де кыйматлы зат – тербия.

***

Иемиз Алла-Тала оьзининъ кулларына
куьнде бес намаз кылмага буйырган.

***

Эртенъги эм кешеги намазларды кылмага
эки юзли инсанга айлак та кыйын.

***

Коьбиси хаьтелер аьдемнинъ
коьп соьйлегениннен болады.

***

Билим алмага каст этинъиз,
неге тувыл билим Алладан коркувга аькеледи.

***

Аманатка берилген затты
кайтармайтаган кисидинъ ыйманы болмас.

***

Куьншилик яхшы ислерди,
курыган агашты ялын ашайтаган кимик йок этеди.

***

Дурысында да, Алла-Тала юмысак юрекли эм
Яхшылыклар этетаган аьдемди суьеди.

Аьзирлеген А. УТЕЕВ

Халкка наьсип излеген...

Мине соьйтип айтпага болады бизим замансыз дуныядан тайган шаьйиримиз Солтанбек Акимеш улы Аджиков акында. Быйыл декабрь айында сосы белгили шаьйиримиз эм халкымыздынъ алал улына 80 йыл толаяк эди.

Солтанбек Аджиков Ногай районнынъ Терекли-Мектеб авылында 1941-нши йыл декабрь айында тувган. Ондагы орта школасын битирип, сонъ Махачкаладагы мединститутын битирген эм бир неше йыллар узагында районнынъ еринде врач болып куллык эткен. Кесписи бойынша врач болса да, ятлавлар эм поэмалар, солай ок хабарлар язбага заман тавып турган. Бир неше йыйынтыкларын шыгарып уьлгирген. Онынъ соьзлерине ногай композиторлары аз йырлар язбаганлар эм олар аьли де йырланып келедилер.

Шаьйир оьзининъ акында булай деп язып калдырганы тамаша тувылма экен:

Мен наьсипсиз болсам да,
Халкка наьсип изледим.
Куьнлер куьнъирт болса да,
Наьсипли деп санадым,
Соннан себеп оьзимди...

Наьсиплиси сол, онынъ язганлары аьли де ногай халкынынъ авызында айтылып келедилер эм юбилей йылында да аз айтылмайды.

Аьли шаьйирдинъ бир неше балалар ятлавларын да беремиз.

* * *

Сен баргайсынъ яхшылардынъ йолына,
Туьспегейсинъ яманлардынъ колына.
Яслары ман уйысканлар тенъ тувыл,
Тенъ болады уйысканда тек акыл.
Уьйкенлер мен уьйкен болып йолын ал,
Кишкейлер мен кишкей болып колын ал.
Соьйлеп билген тил мен йыгар арсланды,
Таьтли тил мен иннен алар йыланды.

Тетеси мен йиени

Тетеси мен йиени
Шыктылар кыдырмага.
Ойланып суьйгени мен
Салкында тыншаймага.

Бавдагы олтырага:
«Ох-хай-ав!» – деп олтырды.
Йиени аварага
Тетесин бек калдырды.

– Кой, тыншай, ярык коьзим,
Коьресинъ, кыйналаман.
– Тетем, ракета-оьзим,
Сен – айсынъ, айланаман.

Ата торгай

Ата торгай ин казып
Ерди бек тырнады.
Сонъ авада кадалып
Занъырап йырлады.

Сызгырады савлай куьн,
Тыншаймай йогарда.
Тек куьн батып, болса туьн,
Уйклайды ол уяда.

Ва, юмыран ювырып
Тап туьс мезгилде,
Кызган куьннен тыгылып,
Орынласты ининде.

Бу затты тик бийиктен
Ата торгай коьреди.
Тынышсызланып бирден
Сызгырып йибереди.

Аьзирлеген С. КУЛТАЕВА

"Карагус тавык куьрде"

(таварых)

Бир кере бийик тавдагы карагустынъ уясыннан данъылга бир юмыртка тыгырып туьседи. Оны бир авыл яшавшысы йыйып алады да, аькелип бала тилеп яткан тавыктынъ астына салады. Бир зат та сезбеген тавык сосы юмырткады баскалары ман косып астына йыйып алады, йылытып баслайды. Эх, билген болгай эди ол бу не юмыртка экенин, шипий шыгарайым деп яткан тавыктынъ ол зат эсине кайдан келсин!! Тезден шипийлер шыгып басладылар. Олар ман бирге карагус юмырткасыннан онынъ баласы да шыкты. Баска шипийлер ишинде карагус баласы бек баска эди: туьси мен, каркырасынынъ туьзилиси мен, баскалардан уьйкенлиги мен.

«Меним шипийим не уьшин минли экен?» – деп ойлайды ана тавык. Заман кете берди карагус баласында кыйынлыклар басландылар. Онынъ канатлары, тырнаклары, бурны оьсе бердилер. Кус азбарында бу акыйкатлай да аьлемет айван эди. Онынъ кужыр юриси калтанъ-калтанъ этип юрген баьпийлердинъ оьзин куьлдиретаган эди... Асты шокыяк болып та карагус баласы кыйналатаган эди. Онынъ алыгы (клюв) бийдай ашамага деп яратылган йок экени коьринип туры эди. Тавыклар конаклайтаган агаштынъ уьстинде ол оьзин йыгылмайым деп тегаран ыслайтаган эди. Шипийлерди уьйретпеге заман келгенде, карагус баласынынъ янында бир тавык та юргиси келмеди. Ол тавыкларга бираз болса да хабарлаяк болып янасканда, ога

селеке этип куьлдилер, а яс коразлар болса, багайт келген сайын оны шокымага суьйдилер. Ога «Кус азбарынынъ уятлыгы», «Канатлы аздаа» эм «Акылсыз кус» деген селекелейтаган атлар тагылдылар.

Бир кере бийик коькте карагус баласы ыспайы кусты коьрди. Ол оьзининъ уьйкен кенъ канатларын яйып, ак аспанда ярасыклы калка эди. Оьзек те, баьри тавыклар ман коразлар сол кустан коркып, тереклер астына тыгылдылар. Яс карагус та олардай болып кашса да, ол аьлемет ярасык кусты коьз алдыннан йоймаска шалысты. «Ол калай ыспайы!» – деп сыбырдады ол. Калай куьшли, калай ярасык, канатларын каккан сайын юзип оьктем ушкан куска аьдем карап тойып болмайды.

«Бу карагус – коьктинъ энъ куьшли кусы» – деди тавык анасы. «Кайтип мен ога кусагым келеди!» – деп тынысы битип айтты яс карагус. «Ма, сага керек болса, тасла басынънан мундай ойларды. Сен тавык, аз болса, баскаларга кусамайтаган эрши тавык» – деп баркылдады анасы. «Да, солай ша солай» – деп мунъайды онынъ кедеси...

Дослар, оьзин тавыкка санайтаган карагус аьдемде языклы коьринисти тувдырады, солайма, сиз разысызба меним ойым ман? Сондай хабарлар эситкенде, калай суьесинъ: бирев барып турып сосы сасык тавык каьтоктен карагусты тартып шыгарып турып, ушып уьйреткенин эм ога: «Сен тавык тувыл, а шынты карагус!» – деп айтканын суьесинъ!

Йыллар кеттилер. Эм сосы оьзин тавыкка санайтаган карагус соьйтип тавык кедеште калып картайып та оьлеек эди, эгер бир заман бир аьлемет зат болмаган болса.

Бир кере тавык кедештинъ йогарында, бийик коькте ас излеп ушып шыккан карагус энъ семиз анъды алып ушпага онъланганда, ол оьзининъ коьзине оьзи ынанмай токтап калды. Тавыклар арасында бизим таныс карагусымыз уьйкен болып кыдырып юри эди. Ама тавыклар оннан эш коркпай эдилер, ол аз болса, коразлар оны яс тавыклар янынннан кува эдилер. Куслар патшасы карагустынъ янына конды. Баьри тавыклар да корканлыктан ян-якка шашырап, тым тыракай болганын коьрип, карагус баласы ерге ийилди, мени сол уьйкен кус коьрип коймагай эди деп сескенип, коьзлерин ашпага коркып: «Не боласыз, йиберинъизши мени йолдасларыма!» – деп кышкырды. Ама акыллы уьйкен карагус оны тырнаклары ман каптырып алды да бийик коькке коьтерип алып кетти. Яс карагус онынъ тырнаклары арасыннан босамага да шалыспады. Ол болып турган иске коьнип, яшавы ман аманласа эди. Эм сол заман карт карагус тырнакларын ашты да карагус баласын йиберип койды... Яс карагус авада айланып, канатларынынъ кушынларын йойып, йогардан ушкан тастай болып тоьменге карап ушты. Эм бирден йылы ерден шыккан авадынъ куьшли алавы ман толкыны ман онынъ канатлары яйылдылар эм ол ерге дымалап ушувы токтаганын сезди. Эм кайдай да бир белгисиз куьш оны авада ыслай эди. Ол таьвекел этип коьзлерин ашты да эм мажадан мажага дейим ерди коьрди. Яс карагус оьзининъ кишкенекей тавык кедешин де коьрди, ол оны алдын сав дуныя деп ойлайтаган эди. Карт карагус ога калкып янасты: «Меним артымнан уш!» – деди. Олар ювыкта орынласкан тап-таза бияладай тав коьлине янастылар эм яс карагус биринши йол оьзининъ суьлдерин сувда коьрди. Ол юрегин бийлеген сезимнен катып калды, ол тавык тувыл экен ше, ол шынты карагус! Яс карагус оьзининъ ким экенин билгенде онынъ тамагыннан карагус кышкырыгы сав авага яйылып шыкты (Крик орла) эм савлай данъыл онынъ сесин кайтаралады. Ол алдын бир де буьйтип кышкырмаган, неге десе ол оьзин аьр заман да тавык этип санаган эм сол

затка бир де шекленмеген. Карт карагус яска карап айтты: «Досым меним, мен оьз куллыгымды этим, энди баьри зат та сенинъ колынъда, кайткынъ келеме тавык каьтоьгинъе тавык болып яде бийик коькте эркин ушкан куьшли канатлы кус болгынъ келеме. Оьзинъ сайла.

Дослар, эгер ушкарыдан караганда тавык пан карагус бир-бирлерине тыскы коьринислери мен кусап келедилер. Ама олар туьрли кuслар. Олардынъ яшав мырады, яшав йолы баска. Тавыклар тек бурнылары астындагы затларга карайдылар, эм олардынъ бактысы – ердеги бийдайды шокып, коклыклар ишиннен конъызларды тавып алып ашап юрмеге. Карагус болса дуныяды билуьв уьшин бийик коьктe калкып ушады эм баьри зат ты да тешкерип карап, туьйинли маьселелерди шешпеге борыш алады эм баслаган исти туьбине еткермей коймайды.

Кимсинъ сен? Тавыкпа, карагуспа? Кайдай сенинъ мырадынъ? Сен оьз еринъдеме? Эм ким сенинъ тоьгерегинъди курсайды?

Дослар, эсинъизде сакланъыз, сиз оьзинъизди ким деп санайсыз, сол боласыз. Ким болгынъыз келеди эм сол мырадка етуьв уьшин не зат этесиз? Эсинъизде тутынъыз, сизинъ тоьгерегинъиздегилер сизинъ яшавга, ойынъызга катысувы ман коьп затты туьрлендиредилер. Эгер сиз карагус болгынъыз келсе. Янынъызга карагусларды йыйынъыз эм олардынъ маслагатларын тынъланъыз, тавыкларды тувыл.

Халкынъыз, Элинъиз уьшин бийикликке ушканда канатларынъыз карагустыкындай бек болсынлар!

Ногай тилге коьширген
Салимет МАЙЛЫБАЕВА

Алибек КАПЛАНОВ

СОКПАК

Мине сокпак. Татымлыктынъ шайыты,
Йылтырайды кенъ тоьселген тас йолдай,
Конъсылардынъ куьнле-куьнлик катнасы
Йылытады араларды куьн нурдай.

Бу да сокпак. Сызылды ол авада,
Калашыды калашы ман байлайды.
«Шугыл ет!» – деп сес тасласанъ кардашка,
Сол ок вакыт сокпак оьрде саклайды.

Бар сокпак. Тагы сокпак. Таза сокпак!
Эки юрек талпынувдан куралган.
Алыс, кая, яза, куьнлев как ярып,
Ердинъ каны сол сокпак пан ювырган.

Мине сокпак зегенликтинъ белгиси,
Аькетеди ети коькке юриси.
Ер ырувдынъ энмейтаган туьсине
Буьр таслайды зейин ойдынъ туьбинде.

Бар сокпак. Таьрийх эстинъ сокпагы,
Бабаларды кери туьсип эслейсинъ.
Буьгуьнгидинъ оьрип турган нышанын
Энгимели сол шаклар ман оьлшейсинъ.

Бар сокпагы шебер йигит Гамзаттынъ,
Шайыр соьз бен сол сокпакты эндирген.
Халкы йырлап юрсин деген уьмит пен,
Йырларында аьдилликти куьйлеген.

Сен де, ясым, сокпагынъды излейсинъ,
Аьлем дуныя оьз сокпагы «Кус йолда».
Уьймелескен юлдызларды коьзлейсинъ,
Олар куьтип шакырады алыска.

Танъгы шак шоьллимде

Танъгы шак шоьллигимде,
Енъил туман тоьсинде.
Кап тавлар да туьбинъде
Кулак салып сирелген.

Танъгы шак шоьллигимде,
Кубаныш тоьгеректе.
Баьр янлары аьдемнинъ
Коьрискендей еримде.

Парахатлык туьзликте,
Наьвмет юмсак тоьгиле.
Ак сезимлер коьнъилде –
Бир юргендей еннетте.

Танъгы шак шоьллигимде
Атады юмарт яй куьнде.
Саарлы келбети мен
Баады ким-кимге де.

Аьзиз Шоьлим, ак Шоьлим,
Авыспастай танълардынъ.
Кайда барып батса да,
Сагынаяк улларынъ.

Сиз билесизбе?

Йылгалар сувлары пайдалы

Бизим республикамыздынъ кубыла бетин курсалап, Самур йылгасы агады. Онынъ бас бутаклары Рутул районнынъ энъ де бийик тас басларыннан алынады экен. Темирказык янынннан болса Терек йылгасы агады. Дагыстаннынъ орта бойыннан, савлай тав ишин шайып келетаган Сулак йылгасы да оьзининъ сувын алып келеди. Тавдагы карлар, бузлар ирисе, сосы йылгалардынъ сувлары тагы коьп болып каладылар. Булганшык сув тасларды бир– бирине ура турып, кара кавга этип келеди, яллав яйда да, сувык кыста да йылгалардынъ сувлары азаядылар.

Дагыстан ериндеги баьри де йылгалардынъ сувлары Каспий тенъизге келип тоьгиледилер. Олай дегенде, баьри де йылгалардынъ сувлары тенъизге етиседи деп эсинъизге де келмесин. Хыйлы болган кишкей йылгалар, тенъиз ягасындагы туьзлик ерлерге етисе турып, сонъында курып та каладылар.

Коьбиси солай йылгалардынъ сувларын авлакларды сувгарув уьшин уьйкен болмаган татавылларга йиберип те коядылар. Халк хозяйствосында йылгалардынъ коьп уьйкен пайдасы барлыгын да айтув керек.

Нешеси юз йыллардан бери дувлап агып туратаган Сулак аьли бизим Дагестаннынъ коьп ерлерине электрик ярыгын берип келеди. Сосы йылгадан узагында нешаклы агашлар эм баскалай затлар агыздырылады демеге болаякпыз. Оннан баскалай, уьйкен татавыллар этип, колхозлар эм совхозлар оьзлерининъ ерлерин де сувгарадылар эм ийги онъыс та алувга етиседилер. Бизим республикамыздынъ бас каласы Махачкаладагы булаклардынъ сувлары кайдан келеди деп ойлайсыз? Оьзек те, Сулак йылгасыннан келедилер...

Республикамыздынъ сувлары оьзлерининъ ийги пайдаларын бередилер эм солай болганда оларды билип кулланув да керек болар.

З. ШУГАИПОВА

Буларды шешип каранъыз…

1.

Бек керекли алат оьзи,
Агаш кесип бола тез ок.
Онынъ барды коьп тиси:
Кесе аьруьв, сынап карашы,
Энди оьзинъ анъла аьши,
Атын айтсак, ол ша – ……

2.

Мык оны ман коьп урамыз,
Керек ерде, кулланамыз.
Уьйде ога коьпти ис,
Анълай болсанъ, ол – …….

3.

Шыбын тувыл,
Тувыл эм де балшыбын,
Сеси куьшли,
Эситиле бек эректен.
Суьврет суьйсенъ
Илмеге деп ал оны.
Ислесе тек
Силке коллар. Ол – …….

4.

Колымызда ол болады йыл узагы,
Боьтен де ол керегеди бавда оьзи.
Саклай оны язда, бавда савлай кыр –
Аьр аьдемге коьмекши ди, ол – ……

А. КУЛТАЕВ туьзген

Ойланынъыз!

1.

Он терек, он терек,
Яснай, яйнайды юрек,
Тереклер алпыс керек,
Нешев салмага керек?

2.

Теректе сегиз карга,
Алтавы конды ярга.
Разымысыз, йолдаслар,
Каргалар он бес барга?!

3.

Он бес ат та, бес ат та,
Атлардан орам толды,
Бир тагы ети келди,
Билинъиз, нешев болды?!

4.

Ердеги он етиге
Косылды бес коьгершин.
Яслар, нешев калаяк,
Билмей уьркитсек уьшин?!

5.

Булакта доьрт такыйкадан
Доьрт шелек сув толып кала,
Токсан секунд сув алсак,
Шелеклер нешев бола?!

Аьзирлеген З. ШУГАИПОВА

Соколёнок
Лашын
5/2021
сентябрь – октябрь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:
Министерство информации и печати
Республики Дагестан.

Регистрационный номер
серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г.
выдан управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

Руководитель – главный редактор
М.М. Ахмедов

Редколлегия:
А.Исмаилов **(зам. гл. редактора)**
А.Култаев
Б.Кулунчакова
М.Авезов
С. Майлыбаева
С. Култаева **(редактор выпуска)**

Художественный редактор З.Даганов
Технический редактор Т. Лузина
Художник номера С. Гаджиева
Автор фото на обложке А. Ахмедов

Формат 60x84 $^1/_8$.
Бумага офсетная.
Уч. изд. л. 3,02.
Уч. печ. лист 3,26.

Выход в свет 25.10.2021 г.
Тираж 172 экз.
Заказ № 1122.

Типография:
ООО «Издательство «Лотос».
Адрес типографии:
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов «Соколёнок» и «Литературный Дагестан».
Адрес редакции и издателя:
367000, РД, г.Махачкала,
ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Ногайский язык.

Индекс: на год - 63238,
на полугодие - ПМ995.

Цена свободная.